

3. Hoten Ağzından Metinler ve Tercümeləri

Metin : I

Söyləyən : Ababekri Niyaz

Derleme Yeri : Hotan Keriye Nahiyəsi

Konu : Halk Hikâyesi

Bir Padişaniñ üç viziri beykän. Padişa üç vizirimni sorap baqay döp aldığa qata: o:ltu:guzdi. Padişa turup mandağ ba:la torusqa qarap, çıq töp kiy dıdı. heliqi vizir yugup talağa çıxtı. Talada aptaplıq uqu:qa bir yalıñaç olturaptikän, iy vizir nägä barisä dıdı. heliqi vizir:”çıq töp kiygin, dıdı.” dıdı, nımigä qa:lap dıdı. heliqi yalıñaç

5. “xarät äkiygin” dıdı. heliqi vizir çıqıp xa:rätni elip kiydi. heliqi yalıñaç:”iy xa:rät nä:gä barisä döp so:di. Padişa qıçırımış dıdı. Yalıñaç: “sän kirip, öynüñ vasisi çüp kätkän oxşaytu, göp qılmay şuni qexip birip çixsañ padişa göp so:maytu” dıdı. Xarät kiyip göp so:may vasini qexip birip göp qılmay çikätti. Yini bir vizirni tamğa biy

qa:lap: “Çıq, töp kiygin” dıdı. heliqi yalıñaç turup: “iy vizir nägä barisä:?” döp so:di. Vizir turup: “padişa

10. çıq, töp kiygin dıdı” dıdı. Nımigä qa:lap, dıdı. “Tamğa qa:lap” döp cuvap bə:di. Hazir bir sugağçi äkiygin, dıdı. Vizir sugağçini elip kiribdi, häy sugağçi nä:gä barisä: döp so:di. Sugagçi: “padişa qıçırıptımış” dıdı. Sän halğa layni itip, göp qılmay kirip, sugağ çüp kätkän oxşaytu, şuni sugap birip çıq, padişa sendin göp so:maytu, dıdı. Yana

bir vizirgä saqilini bir silidi, beşini bir silidi, çıq töp kiygin dıdı. Vizir yugrup talağa çiqti. viziri Heliqi

15. yalıñaç: “hey vizir nä:gä barisä: döp so:di. Vizir turup eyttiki, padişa çıq, töp kiygin, dıdı. Yalıñaç nımigä qa:lap, dā:p so:di. Saqilini bir silidi, beşini bir silidi, dıdı, heliqi vizir. Sän çiqip saqili qara, beşiniñ tüki aq ädäm din biyni äkirgin, dıdı. Heliqi vizir ça:suniñ içini yugurup istöp kılitti, bir koçidin bir ädäm çiqti. Ol ädämniñ uçusta şük

yüdüglüg, qolida hasa, pa:çiçida çu:ruq. qa:lisa u ädäm saqili qara beşiniñ tüki aq ädäm kän. İy ädäm

20. sizni padişa qıçiritu, döp, heliqi ädämni elip kälidi. Yalıñaç so:diki, iy ädäm siz nägä barisiz? padişa qıçırıptımış, döp cuvap bə:di. Siz qo:qmañ, padişa sizdin göp sorutu: sizniñ saqiliñiz qarikän, beşiniñizniñ tüki aqkän: sävöp nımä döp, saqilimdin beşimniñ tüki yigim beş yaş çoñ, dāñ, dıdı. Heliqi ädäm ässalamu äläykum, padişayi aläm döp

padişaniñ aldığa kiydi. Padişa turup eyttiki, iy ädäm sizniñ beşiniñizniñ tüki aqkän; bu saqiliñiz

25. qarikän, sävöp nımä döp so:di. Heliqi ädäm dıdiki, saqilimdin beşimniñ tüki yigim bāş yaş çoñ. Sävöp nımä döp padişa yana so:di. Heliqi ädäm anamdin tuğulğan vaqtimda beşimniñ tüki bilän tuğuluptimänkän, yana yigim beş yaşqa kiygän vaqtimda saqilim aqiritu döp heliqi ädäm çikätti. Padişa eyttiki, iy vizirla: saña buni kim ügütüp

qoydi? dıbdı. Vizirla dıdiki üzümüz bildük. İy vizir sän mınıñ dilimdiki işni qaydag bilisä:, döp

30. siyasät qıbdı, vizirla: turup eytti: talada bir yalıñaç olturutu, şu ügütüp qoydı. Padişa dıdiki, hazır yalıñaçni elip ekiygin, döp ämir qıldı. Vizir yugrup yalıñaçniñ qeşqa çıqtı. İy ädäm sını padişa qıçqiritu, dıdı. Qaydag qıtkän padişa mını, mınıñ quñamda tambal bo:musa, uçamda köñläk bo:musa, män yalıñaç padişaniñ yeniga kiymäytmän, dıdı.

Vizir kirip padişaga añlattı. Padişaga añlitıbdı, padişa iy vizir, gäzinigä kiri iğın açiqip kiygüzüp äkiygin,

35. döp ämir qıldı. Vizirla: gäzinigä kirip birsı aldi altun näläy ütäk, birsı aldi qoliğa altun tac, biysi aldi yaxşı bir ton, biysi aldi qoliğa altun kämär, açiqip yalıñaçqa kügüzdi, yalıñaç padişa süpättä bir yigit boldı. Padişaniñ qeşqa kirdi. ässılamu äläyküm, iy padişayı aläm, va äläyküm ässalam adäm siz nä:din döp so:di. Män palani biy bayniñ

balıstim, biz üçäylä biy tuqqandük, yigili yoq, kiygili yoq, bir akam gora yigili berip gorıga qeylip

40. öläp qa:ğan, bir akam üjmä yigili berip üjmigä qeylip öläp qa:ğan, män isliniñ aptaplıq oqu:da olturubdim dıdı. Siz talada olturup mınıñ dilimdiki işni qaydağ bildiñiz, döp so:di. Ba:la torusqa qa:lap çıq, täp kiygin däbdı, vasisi çüp kätäkän çağva: xa:rät äkiygin däbdim, yana bir vizir tamğa qa:lap çıq täp kiygin däbdı, tamniñ suviqi çüp kätäkängä oxşaytu, bir suvağçı äkiygin däbdim, yana bir vizir beşni bir silidi, saqilini biy **45.** silidi, çıq täp kiygin däbdı, beşniñ tüki aq, saqili qara bir adäm äkiygin dıdım. Padişa turup dıdı: sän nayiti eqillig adämkan, döp üç vizirniñ o:nuğa heliqi yalıñaçni vizir qıldı. İy vizir sizniñ etiñiz nımä döp so:di. Miniñ etim Ayas dıdı. Vizir bilän padişa beş-on kün bir öyde oltu:di. Vizir turup dıdiki, iy padişayı aläm, islä yezidiki ö:gä çıqip

bo:ğuçılakki bir xotun äp bäsäk bolamtiki dibdi, padişa eyttiki, nayiti yaxşı bolutu. Vizir bir künlä:dä

50. yolğa çıqtı. Bir adämniñ a:qistin yätti. İy aka nä:gä barısız döp so:di. Heliqi adäm ögä barıtmä dıdı. Billä kiliti aka döp billä mañdı. Bir yä:gä berip aka bir tay-tökün tutup minip kätäk dıdı. Heliqi adäm dıdı: biyädä igä:, yügän bo:musa älliniñ köndä:migän teyini qayda: minip kıtısä? yänä bir yä:gä ba:di, heliqi vizir turup eytti: aka, miyä:gä bir kävrük sep qap kätäk, dıdı. Heliqi adäm dıdı: ya biyädä çot

55. bo:musa, ya käkä bo:musa, yä yeqında dirax bo:musa, biyägä qayda kävrük sep qap kıtısä, dıdı. Yänä bir yä:gä ba:di. Aka öyüñizniñ dımı ba:ma?- döp so:di. Heliqi adäm dıdiki, hoy, bu dımı yoq öymu ba:mikin, dıdı. Yänä biy yä:gä ba:di. Aka öyiñizniñ çiriqi ba:ma? döp so:di. Çiriqi yoq öymu ba:mikäna, döp nayiti açığıldı. Heliqi adäm öygä ba:di. Unuñ nayiti çiraylıg bir qizi beydi. Qizi so:diki,

60. iy dada här dayımda biy yä:gä ba:sila çiraylıg kılittilä, bu növättä nayiti açığılap qıpla bikşi bilän birnımä diyşip qallimiki döp so:di. Dadisi dıdı: bir yä:gä käsäm, bir ogri a:qamdın yätti,

däp vizirniñ qilğanlirini qiziğa däbdi, qizi turup, ha, dada şunuñgimu aççıglapla, tay-tükün tutup minip kätäsäk, dıgini birdin hasa elip teynip

kätäsäk dıgini, kävrük sep qoysaq dıgini, siz yoğankän , män kiçikkän, män yüdüvalay dıgini, öyüñizniñ

65. dımi ba:mu dıgini, yaman sıgıñız ba:mu, dıgini, öyüñizniñ çiriqi ba:mu, dıgini çiraylıq qiziñız ba:mu, dıgini, dada dıdı. Dadisi gäp qılmay kirip öyde yattı. Heliqi qizbaliniñ bir danä dıdıki beydi, dıdäk bilän billä yağ, goş bilän yaxşı bir kömäçni saldı. Kömäçni äp qap bir qazan çöçürini ätti. Ras biy ayaqqa yüz yeğidin, çöpliridin ussup

bir nanni yepip, kömäçni dostuğanğa yö:gäp, iy dıdäk a: yä:dä bir adäm yetip qeptu, apir pirip

70. kılämsä dıbdi, apir pırıp kiläy dıdı. Gäp so:musa gäp qılmay bırıp kə:gin, nımä däp, ivätti däp so:sa, hava manam, yulduz gälivä, ay pütün däp bə:gin, dıdı. Bilämsä dıbdi, bülütmä dıdı. Däp baqqına qeni dıbdi, sayıqı gäplini dıdı. Hä, mañ, däp dıdäkni yolğa saldı. Dıdäk, aşni, kömäçni kötüräp bir yä:gä beribdi, dıdäkniñ bir adışı uşridi. Hoy dıdäk, sınıñ mändin biläk bir nä:säñ ba:ğa oxşaytu, däp kallığa ikki happa, qoñğa ikki **75.** paşpa bilän urdi. Kömäçniñ puçuqini yivaldı, aşniñ yüz yegini, şöpini içivaldı. Puçuq kömäşni, suyuq aşni kötüräp vizirniñ qeşqa ba:di. Häy aka, xenim sizgä muşuni ivätibdi. Hä, äkiliñ, xeniñiz nımidäp ivätti? dıdäk turup dıdıki, hava manam, yulduz gälivä, ay paütün däp ivätti. Xeniñizgä ivätkili heş nä:säm yoq, aşu sögättin bir siqim

şiviq äkiliñ dıdı. Dıdäk berip bir siqim şiviqni elip kälde. Dostuğanğa yö:gäp, xeniñiz gäp qilmisa, gäp qılmay

80. ö:gä äkirip qoyañ, dostuğanı nımidäp bə:di, dısä, hava oçuq, yulduz çoçuq, ay puçuq däp bə:di, dāñ dıdı. Hoy dıdäk, sän kömäçniñ puçuqini, aşniñ yüz yeği bilän çöpini nä:gä bə:diñ, däp dostuğandiki şiviqni elip heliqi dıdäkni u:di. Dadisi uxlugan yä:din qopap ariçilivatti. U vizir yenip şä:gä kip kätti. Padişa turup eyttiki, iy vizir nä:gä

ba:diñiz? Vizir: siligä xotun gäpläşkili beribdim, dıdı. Män bo:sam bir katta padişa bo:sam, siz

85. bo:siñiz üç vizirniñ o:nuğa bo:ğan, bir vizir bo:siñiz mınıñ at-a:vuyumni buzup piyadä çiqipsiz, bunuñ biyni härgiz anda: işni qilmañ, dıdı. Yana baş-on kün ötti, vizir turup xotunni bir gäplişip kiysäm bolamtiki dıdı. Padişa, toxtañ, däp üzi minitqan yaxşı atni toqup bə:di. Vizir atqa minip qizniñ qeşqa çiqip toyluqni üç danä göhərgä

gäplişipkiydi. Padişa eytti: iy vizir çiqip kälidizmi? vay çiqip kälidim. Iy vizir at yaxşı, abdan atmikän?

90. Vizir: vay padişayı aläm, nayiti yaxşı, bılän atkän, şugunisi, bir kala imip semmidiki däytmä dıdı. Padişa eytti: hazır atni a:ğan adämni qıçırıp elip kiygin, dıdı. U atni a:ğan adäm kälde. Iy adäm, atni kajda: beqıbdıñız dıdı. Ol adäm eyttiki, vay padişayı aläm, bu atniñ anisi ölöp qelip, bir zatlıg kalimiz beydi, şuni imitip beqıbdük, dıdı. Padişa eytti: iy vizir bunuñ kala ämginni qayda büldüñ, dıdı. Vizir eytti: Iy padişayı aläm, sudin

95. çiqip bolap a:qa pa:çiqini silkiytän, şuña kala imip semmidiki dıdım. Padişa miyägä: nan açiqiñla: dıdı. Nanni yäp olturup vizir: iy padişayı aläm, islä bir navayniñ balisimidilikin dıdı. Egizdin çıqa: haman, padişa hazir anamni qıçrıñla: dıdı. Anisi yıtıp kälđi. Padişa: iy ana! män kimniñ balisi, dıdı. Anisi: vay balam, siz miniñ balam,

dadiñiz palani padişa dıdı. Padişa rastiñizni dän, män sizni ölrütmä:, dıdı. Anisi vay balam, män padişadin bir kam

100. qex danä qız tuqqan, yana egi qattım, padişa işkarğa mañdı, ämdi sän qız tuğsañ, üzäñnimu kömütmä, balañnimu kömütmä döp ämir qılğan. Padişa işkardin kâ:güçä qız tuğdım, ağziğa ämçäk sa:may baza:niñ içini baxsam, bir navayniñ xotni oğal tuğuptu. Şunuña tigişip baqqan. Sizniñ äsli törälgän yiriñiz navayniñ balisi, ağziñizğa ämçäk

selip baqqan aniñiz män, dadiñiz palançı padişa, dıdı. Padişa eytti: iy vizir, miniñ navayniñ

105. balisiliqimni qaydağ bildiñ dıdı. Vizir eytti: iy padişayı aläm, nanniñ oñ yüzigä biy, tätü: yüzigä biy qa:lap beqip yäytlükän, şuña navayniñ balisimikin däbdim dıdı. Baş-on kün ötti. Vizir: iy padişayı aläm, xotunni äkäsäk bolamtiki, dıdı. Padişa: yaxşı bolutu, döp gezinidin üç danä gohär äppädi. Padişa: iy vizir gohär yaxşimikän dıdı. Vizir vay

padişayı aläm, nayiti yaxşı, bılän gohärkän, muşu biysiniñ içidä biy canda: ba:miki däytmä dıdı.

110. Padişa gohärni çeqiñla: dıdı. Vizir: iy padişayı aläm, gohärni çaqmisaq, bir gohär digän bir şähärniñ bahasi, dıdı. Padişa: yaq, çeqiñla: dıdı. Gohärni çaqtı. İçidin bir danä qurut kök maysa çışläglic çıqtı. Padişa: iy vizir, ya däzi bo:musa, ya çeki bo:musa, bunuñ içidä canda: ba:liqini qayda büldüñ, dıdı. Qolamğa issig urunubdi, şuña canda: ba:miki dıbdim dıdı. Padişa bıläk yänä bir gohär ep bā:di. Padişa: iy vizir, xotunni

115. äkilämsiz, dıdı. Vizir: äkiläy dıdı. Padişa: ämisä, xotunni äkiliñ, ıginma kiymüsün, yaliñaçma kâ:misün, piyadima mañmisun, ulaqqima minmisün, sükiğima çiqmisun, paltuktima tu:misun dıdı. Vizir yaxşı bolutu döp qassap baziriga ba:di, baş-töt qoynuñ taş itini soyda:di, säypuñ qeşqa ba:di, üç-töt yä:diñ qadap biy çapan täyya: qıldı. Xarät qeşğa ba:di, bir pältäñni täyya: qıldı. Qizniñkidä ba:di, qizniñ içigä här türlüğ

120. ıgin-ayağla: kiygüzdi, teşqa goş çapanni kiygüzdi. Qızni pältäñgä aldı, vizir ikki tıräptin tutup kö:tä:di. Apirip padişaniñ paltukista qoydı. Padişa şundağ qa:lidi, qepqizil goş körändi, yana bir qa:lidi här qisma ıgin bilän körändi, yana bir qa:lidi, ya süküğä çiqmaptu, ya puti paltukta tu:maptu. Şuni ködi. Vizir qızni padişağa nika qıldı, ula: boluşap şu öydä qaldı.

Metin :II

Anlatan : Seydi Mehmet Yağ

Derleme Yeri : Hotan Aktaş Rayonu

Konu : Halk Koşmaları

1.Östän boyida ka:tu,
Ayimxan dutta: ça:tu.
Ayimxan dutta: ça:sa,
yaş balla: heyän qatu.

5.Män bu yä:gä kälmäyttim,
başlap kâ:gän şul yarım.
Aşiq bilän mäşuqni,
arivätkän xudayim.

Beş-altä zaman boldi,
10.aläm çö:giläy däytu.
Yürektiki zärdap su,
qangä ö:giläy däytu.

Östän beştin şax kässäm,
saylıgılı ba:gum yoq.
15.Ot kätSun şu mälläñgä,
oyniğili yarım yoq.

Bir baqqa ana: saldim,
bir baqqa yalañ to:ğaç.
Çö:gülüp kıtälmiysän,
20.könlüñni elivalğaç.

Siniñ mäna, siniñ män,
siniñ ämäs kimniñ män.
Şähidanä Hotän'dä,
setivalğan quluñmän.

25.İşik aldı yulğunluq,
çörisi qizil gulluq.
Aşına tutay dısām,
yancuqumda biy pul yoq.

Laçın soqqan toşqanniñ,
30.cañgalda uvasi ba:.
Hotänlig yigitlä:niñ,
şu şä:rdä nımäsi ba:.

Anam mini tillaytu,
beqip a:ğan balistäk.
35.Tillap bolap aldaytu,
yeñi bağniñ almistäk.

Mañsaq yolla: çamğuluq,
çamğuluqçä mañguluq
Yeñi tutqan yarimniñ
40.biy qa:lişi yambuluq.

Tälpikim säkkiz tala,
töti ala, töti qara.
Säkkiz ay otuñda köysäm,
45.bilmigän köñli qara.

Oynigili uz yaxşı,
terilgili muz yaxşı,
bola:-bolmas şol ya:din,
yancuktiki pul yaxşı.

50.Aq çäkmän, qızıl çäkmän,
yäñdä boriğan çäkmän.
Yaş ballidin bi xävä:;

çokanla: bola: dätmän.

Iş(i)k ayliñdin ötkängä,
55.köräp qalitu dämsän.
Mändin başqa yari yoq,
ölöp qalitu dämsän.

Atim atqa oxşaytu,
yarim yatqa oxşaytu.
60.Ya:niñ köñli siñayan,
ya:tutqanğa oxşaytu.

Metin : III
Anlatan : Abdulsayit Ayup Ahun
Derleme Yeri : Hotan Karakaş
onu : Halk Koşmaları

1.Işkayliñğa män ba:dim,
sägläriñgä yalva:dim.
Çiqmaysä tala-tüzgä,
zäpiräñdäy sağa:dim.

5.Aq tälpäk qara tälpäk,
män käysäm yaraşamtu,
taşılığ haramzadä,
yarimni talaşamtu?

Eriqimğa su kaldi,
10.azma-azma şa:qirap,
miniñ yarim say kaldi,
tolan aydäk pa:qirap.

Eriq beşqa öy saldim,
içi-teşni suvatmay,
15.Çokanlar söyây diytu,
ağzi-beşni yuvatmay.

Aq quçqaç qara quçqaç,
aq budayğa toydañmu?
Xotänniñ sıtäñliri,
20.yaş ballığa toydañmu?

Makuy östän boyida,
ünüptu ä:män yapılaq.
Hotänni istisäm yoqtur,
mınıñ yarimdäy yumulaq.

25.Ötükäm maymaqqa kätti,
sim baxi:niñ dä:digä.
on cenimniñ biysi yoq,
sän xenimniñ dä:digä.

Män baza:ğa ba:misam,
30.häptidä kälmäytu baza:.
Sän xenimni kö:misäm,
gelimdän ötmäydu ğiza.

Qoğun teridim toñda,
soyma çüşütü oñda.
35.Oyanni tola oynap,
tambal qa:midi qoñda.

Vay xenim mut kätmisün,
ögzäñgä şu:tuñ yätmisün.
Sän üzäñ hayat turup,

40.köyänlirim mut kätmisün.

Män bu yolça mañmayttım,

mañsam hä tıräptä yol.

Dostun tolikän düşmän,

ya: üzäñgä aga: bol.

45.A tıräptä biy çomçaq,

ma tıräptä biy çomçaq,

şu kändiki sıtäñlä:.

dälgüdä qa:ğan kök qomçaq.

Aq saraydin xotun aldim,

50.osmisi o:ğaçça ba:.

Qeynatam zä:da: ädäm,

kätmini ta:ğaçça ba:.

Özi käsün dämmitu,

sözi käsün dämmitu.

55.Qariğaş däyyasida,

eqip ölsün dämmitu.

Aq sarayğa kiygüçä,

toqqazni aldim yanğuçä.

Ba: -yoqamni yivalay,

60.tuğmas xotunğa qalğuçä.

Haraq içsäm mäs ämäs,

mäyzäp içsäm mäs ämäs.

Baldiy söygän yarimni,

ämdi söymäk täs ämäs.

65.Piyalminiñ yoli yoq,

yol sala:niñ o:ni yoq.

Kä:sä kä:sün kä:misä yoq,

män bara:niñ o:ni yoq.
Içmäymän musälläsni,
70.mäs qilmaytkän kişni.
Özidin çoñni ya: tutsa,
közigä ilmaytkän kişni.

Ba:sam işik dämläglig,
yan yağaçqa yämläglig.
75.Yarim bä:gän tamaku,
köz yaşida nämädäglig.

Män baraymu, ba:maymu,
qoyçi bayniñ Gä:miskä.
Yarimni tığışmäymän,
80.Xotänligniñ hämmiskä.

Eriqiñğa su kälidi,
ta:niyiñdin ötmäytu.
Mınıñ yarim öydä yoq,
aylimğa yolaqmaytu.

85. Kıtıbdıñ kälmidıñ yarım,
yolañğa ba:gudäy boldum.
Qolamğa qoş piçaq alıp,
yüräkni ya:gudäy boldum.

Yarim baza:ğa ba:maytu ,
90.härgiz baza:din qa:maytu.
Bir ciñ goşma amaytu,
häptä goşsiz qa:maytu.
Oçuqañniñ дәpti yoq,
qoş kötäk salğan xenim.
95.Çapiniñniñ yeñi yoq,
Avi:ğa qol salğan xenim.

Atqa mindim puštañsiz,
atni toqup mingänsiz.
Xotnini mändin künläptu,
100.ä:şädiki iştansiz.

Sını däymu sını däymu,
sını kö:miy ölärmänmu?
Sını kö:miy ölä:p kätsäm,
miradimğa yitärmänmu?

105.Bizniñ öyni so:sila,
qaqlıgıdıyaq, qa:yaşdıyaq,
yenişimni so:sila,
şänbi küni pışındıyaq.

Aq çogunğa çay saldim,
110.çay çogunğa çay nä:dä.
Aşnañ talağa çıqıptu,
sizdäy ya:(r)ğa ä:(r) nä:dä.

Çinin sunuq dımäñ,
köñnäm çinidin sunuq.
115.Ya: qeşimda bolmusa,
aläm maña qarañguluq.
Işşıqlima gurunci,
daraskalma gurunci.
Şu kämdeki çokanla:;
120.ötükämkämgä orunci.

Havrisniñ oqi kümüş,
ya: nımışqa kälmäymiş.
Ya: özi kılıy dısä,
öydiki maymaq qoymaymış.

125. Töginiñ balisi taylaq,
talniñ uçini yiytu.
Qariqaşniñ lıvänläri,
közniñ yeğini yiytu.

Özigiä çiqtim gäm bilä:,
130. paçaqqa saldi däm bilä:.
Ağrişi bäk ağridi,
män héciyip tu:ğan bilä:.

Şaptulumniñ şaxi päs,
ıgip baqsam ıgilmäs.
135. aşnam guyniñ köñli päs,
kim gäp qilsa yaq dımäs